

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

גֵּן הַקֵּטָבִים

יובל למלחמת יום הכיפורים

עורכים: איתי חימיניס וגל פרל

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין תחומית

מאמרי הגיליון עלו
לאתר מרכז דדו
לפני אוקטובר 2023
וזמינים לקריאה ברשת

יהיו מקרים שבהם חיל האוויר פשוט לא יגיע סקירת ספר

גל פרל¹

מלחמה משלו

חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים

עורך: אורי בר־יוסף (הוצאת כנרת זמורה־דביר, 2021)

מלחמת יום הכיפורים היא בגדר חריגה בתודעה הציבורית. הדבר נובע, ככל הנראה, מכך שהיתה זו הפעם האחרונה שמערכה צבאית השפיעה על כל רחוב ובית בישראל. מאות אלפי חיילים, בסדיר ובמילואים, גויסו אליה, ואלפי הנופלים ורבבות הפצועים הגיעו מכל חלקי המדינה. כזוהי מגיע למחקר ולספרות, המלחמה ממש לא נגמרה. כל שנה מתפרסמים כמה ספרים וסיפורים חדשים אודותיה, חלקם תורמים למחקר ההיסטורי וחלקם תורמים בעיקר לחיזוק המיתוס של המלחמה.

ועדיין, קבע פרופסור (אמריטוס) אורי בר־יוסף, ישנו "חור שחור" בכל האמור בהיסטוריוגרפיה של חיל האוויר במלחמה. בשנים 1967-1973 הושקע בתהליכי בניין הכוח

של חיל האוויר כמחצית מתקציב הביטחון. השקעה זו באה לידי ביטוי ברכש מטוסי תקיפה מתקדמים מתוצרת אמריקנית, שביכולתם לסייע ביעילות לכוחות היבשה. למרות השקעה זו, הרי שבקרבות הגדולים במלחמה, ובכלל זה קרבות הבלימה וקרבות הצליחה, לא תרם החיל תרומה משמעותית. אמנם ענף תולדות חיל האוויר

¹ גל פרל הוא חוקר במרכז דדו וסרן (מיל") בעוצבת הצנחנים "חיצי האש".

הוציא לאור מספר כרכים על פעילות החיל במלחמה, אך הם נותרו מסווגים. במטרה למלא את "החור השחור" ערך בר־יוסף מחקר מקיף על פעילות החיל במלחמה שעובד לספר **מלחמה משלו**.

פרקי הספר מספרים את סיפור המלחמה מנקודת המבט של חיל האוויר בספקטרום ההיסטורי הרחב יחסית שלה - החל מסיום מלחמת ששת הימים, עבור בתהליכי בניין הכוח והשפעת מלחמת ההתשה על החיל, והמשך בתיאור יומיומי של פעילות החיל במלחמת יום הכיפורים, ובהן התקיפות המורכבות (ובהן מבצעי "תגר" ו"דוגמן 5א" ותקיפת המטכ"ל הסורי בדמשק), דיוני המטה הכללי וקבלת ההחלטות במרכז השליטה של החיל (משל"ט). מן הספר עולים הפערים בהבנת תמונת המלחמה והצרכים של הצבא בחיל ובמטכ"ל, וכיצד פערים אלו הלכו והתרחבו לאורך ימי המלחמה.

במחקרו נעזר המחבר בשורה של מחקרים שפורסמו בעבר, דו"חות וחומרים ממחלקת היסטוריה וכן בחוקרי המלחמה וחיל האוויר ובהם מאיר אמיתי, דני שלום, סם ברונפלד, ד"ר עמירם אזוב, ד"ר שמעון גולן ופסח מלובני. בנוסף קיים המחבר שורה של ראיונות עם קצינים בכירים בחיל האוויר שלחמו במלחמה ובכללם מפקדים בכירים בחיל, האלופים דוד עברי, איתן בן־אליהו, גיורא רוס, ואחרים.

לקחים שכוחם יפה גם היום

מהקריאה בספר ניתן ללמוד מספר תובנות לימינו. המחבר ייחס חלק ניכר מהכשלים לחוסר ניסיונו המבצעי של מפקד החיל, אלוף בני פלד, ולכך שייצר אווירה בקרב מטה החיל שלא אפשרה הבעת דעה אחרת משלו. החיל עשה כבוד דרך מאז, והכשל הזה הוא בעיקרו נקודתי ולא בטוח שניתן ללמוד ממנו, זולת האמירה שמפקד החיל חייב ניסיון מבצעי ניכר ולצד זה להוביל את החיל תוך שהוא מייצר חופש מחשבה והבעת עמדה ומשמעת פעולה.

לקח נוסף, כמעט מובן מאליו אף הוא, הוא ההערכה כי **המלחמה הבאה תהיה רב־זירתית**. במלחמת יום הכיפורים הצורך לפעול בשתי זירות לחימה עצימות (שאחת מהן, חזית הצפון, אף טמנה בחובה סיכון ממשי לעורף האזרחי בישראל) במקביל פישק את החיל ואת יכולותיו והקשה מאוד על יכולתו לרכז מאמצים ולפעול ביעילות. חיל האוויר עשוי בהחלט לפגוש את האתגר הזה גם במערכה הבאה. **היעדר חלופה טובה לחיל האוויר**: ניכר כי הצבא הימר את כל הונו על חיל האוויר. הנחת העבודה המרכזית היתה שהחיל ישיג במהירות עליונות אווירית מוחלטת, ואז יופנה לפגיעה קשה בכוחות היבשה של האויב ויפלט את הדרך לכוחות היבשה של צה"ל. בפועל, לא כך קרה. מערכות ההגנ"א (הגנה אווירית) של האויב הטילו מגבלות קשות על חופש הפעולה של החיל, ואנשיו התקשו להתאושש מכשולן מבצע תקיפת סוללות הטק"א (טיילי קרקע־אוויר) בסוריה, כמו גם מהתזזיתיות שבה שונו משימות החיל בתחילת המלחמה (תחילה "תגר" ואז "דוגמן 5א"). את

הדלתא נאלצו לסגור כוחות היבשה לבדם. בפועל, "השמידו אוגדות צה"ל שבע סוללות טילים, ובכך ביטאו באופן ברור את המהפך ביחסים בין יבשה לאוויר: במקום הבטחת המלחמה המקורית, שחיל האוויר יסלול את הדרך לכוחות הקרקע, השריון הוא זה שפרץ את הדרך לחיל האוויר" (בר־יוסף, 2021, עמ' 310). אז ורק אז, החל החיל לפעול בחזית הדרום באופן משמעותי בכל האמור בסיוע לכוחות היבשה. **הלקח כאן אינו שכוחות היבשה צריכים להיערך להשמדת מערכי הגנ"א, אלא שאסור להסתמך על מענה אחד, ויש לפתח חלופות ויכולת לחימה עצמאית ליבשה גם בהיעדר סיוע מלא של חיל האוויר.**

חיבור למשימות העיקריות של הצבא: ניכר כי החיל ניהל במלחמה, כפי שעולה משם הספר, מלחמה משלו. הרציונאל של מלחמה זו, שהתמקדה בתקיפת שדות תעופה ומערכי הגנ"א, נבעה מרצון להבטיח את חופש הפעולה של החיל במרחב שיאפשר לו לסייע לכוחות היבשה במשימותיהם. יש היגיון בתפיסה זו, אך החיל התקבע עליה וניתק עצמו מתהליכי התכנון, והמטרות שגיבש המטכ"ל. תקיפת שדות התעופה היתה לא יעילה בעליל והושקעו בה מאמצים רבים לכל אורך המערכה, למרות שהיה ברור שמוטב להשקיעם ביעדים אחרים. בעוד החיל התקבע על תקיפת שדות תעופה ומערכי הגנ"א (סוללות טק"א ומכ"מים), הוא נמנע מלהשקיע מאמצים משמעותיים ביעדים שהיו חשובים למאמץ המלחמתי ובהם קרבות הבלימה ופגיעה בחיל המשלוח העיראקי בטרם יגיע לרמת הגולן.

בקאות המטכ"ל, והרמטכ"ל בראשו, ביכולות ומגבלות הכוח האווירי, היתה נמוכה (פינקל, 2018, עמ' 70-75). אלוף (מיל") גיורא איילנד, שלחם במלחמה כקמב"ץ גדודי בצנחנים ולימים היה לראש אמ"צ, טען בספרו שחולשה זו של המטכ"ל בהבנת יכולות ומגבלות החיל שבה וחזרה על עצמה לא פעם (איילנד, 2018, עמ' 198-200). ההנחה המקובלת במטכ"ל ב-1973 היתה שאם מח"א, המומחה בה' הידיעה במטכ"ל לכוח אווירי, מתעקש על יעדים אלו יש בכך הגיון, ולא היה ביכולתם לערער על קביעותיו. בפועל, מח"א טעה. לא בכדי כתב יפתח ספקטור, מפקד טייסת הפנטום 107, בסיכום פעולות הטייסת במלחמה כי "האויב שלנו העיקרי זה המשל"ט. יש להתייחס בחשדנות מוחלטת לכל תכנון שבא מהמטה. הוא חי בפיגור ואיננו מעכל לקחים" (בר־יוסף, 2021, עמ' 364).

הרמטכ"ל החל לשים לב לקיבעון זה ב-11 באוקטובר. באותו ערב פירט הרמטכ"ל אלעזר לחיל האוויר את משימותיו למחרת: "למנוע ירידה מצרית לאורך מפרץ סואץ, לתקוף מגנן נ"ט מסוים ולהבטיח שמיים נקיים" (בר־יוסף, 2021, עמ' 238). מחר נתקוף במצרים שני שדות תעופה, השיב מח"א פלד. "שני שדות תעופה במצרים? אתה לא שמעת עכשיו? מצרים עושים רק שלושה דברים, רק שלושה דברים, רק שלושה דברים. שומרים על המפרץ, נותנים לחיים [בר־לב] מחווה אישי, איזה מגנן נ"ט שמנדנד לו, בין אריק לברן [אדן], נתקע להם כמו עצם בגרון, ודואגים לו שיהיה לו שמיים נקיים" (בר־יוסף, 2021, עמ' 238), קבע הרמטכ"ל. שבוע מאוחר

יותר, ב־18 באוקטובר, חל משבר קשה עוד יותר והרמטכ"ל קבע "שחיל האוויר מנהל מלחמה משלו, במנותק מהמאמץ העיקרי של כוחות היבשה. מאותו יום קיבל החיל פקודות מפורטות, והרמטכ"ל הגביר וחיידד את מעורבותו בהפעלתו באמצעות הגדרת משימות ברורה יותר" (בר־יוסף, 2021, עמ' 362). מצב זה עשוי לחזור שכן החיל נוטה לא פעם להתמקד באתגריו ולזנוח את המערכה הקרקעית (האיומים על חופש הפעולה של החיל במערכה הבאה, איומים שהחיל לא נדרש להם שנים ארוכות, עשויים להביא אותו למיקוד זה שוב).

נדרש חיבור הדוק של הרמטכ"ל והפיקודים לחיל, יכולותיו ומגבלותיו. אחרת, כך נראה, הוא מגדיר לעצמו משימות שעשויות להיות בנתק ממטרות המלחמה של צה"ל.

הקרב המשולב: החיל היה מנותק, בפועל, מכל תפיסת קרב משולב אמיתית. אלוף (מיל) עמנואל סקל, שפיקד במלחמה על גדוד שריון בחזית הדרום, קבע בצדק כי "דווקא בשיא המצוקה שצה"ל נקלע אליה בשדה הקרב, כאשר נזקק לעליונות המכריעה של חיל האוויר ולעוצמת האש האדירה שלו, לא יכול היה עוד כוח זה לשמש 'ארטילריה מעופפת' לצבא היבשה" (בר־יוסף, 2021, עמ' 349).

מנגד, ראוי לשים לב לעדות טייס קרב לאחר המלחמה שאמר שכוחות היבשה "לא הבינו מה הם מסוגלים לקבל. הם לא מבינים מה הם צריכים לקבל" (בר־יוסף, 2021, עמ' 352). ראשית, ציין, "לחיל האוויר לא היה נשק מתאים בשביל חי"ר, או חת"ם" (בר־יוסף, 2021, עמ' 352). שנית, "המס"חים לא הבינו מה אני מסוגל לראות מהאוויר ובמה אני מסוגל לפגוע" (בר־יוסף, 2021, עמ' 352). בשורה תחתונה, קבע, "הקצינים שכיוונו את המטוסים לא יודעים איך לכוון מטוסים. לי כטייס לא הייתה שפה משותפת עם כוחות היבשה. זה מתחיל בכך שהמפה בידינו לא הייתה אותה מפה וכלה בצורת תיאור המטרות" (בר־יוסף, 2021, עמ' 352).

אבל הנתק של החיל לא הסתכם רק בפערים בקרב המשולב. נוכח האדישות שגילה החיל לכוח המשלוח העיראקי שנע לרמת הגולן, הוטלה המשימה על "סיירת צנחנים בפיקודו של שאול מופז" (בר־יוסף, 2021, עמ' 212). בפשיטה, בלילה שבין 11 ל־12 באוקטובר, "הטיס מסוק יסעור 25 לוחמים למארב על ציר רוטבה־דמשק, צפונית לסייפל. אנשי הכוח פגעו בכמה כלי רכב צבאיים" (בר־יוסף, 2021, עמ' 212) וחסמו את הצי. "ללוחמים נמסר שחיל האוויר הפציץ עם בוקר את הכוח העיראקי שנעצר בציר החסום, אך בפועל הפצצה כזו לא התבצעה" (בר־יוסף, 2021, עמ' 213). עצם שליחת הכוח למשימה, מבלי שתכלול משימת תקיפה אחרת שתשמיד את השיירה שנעצרה,² מלמד על נתק של החיל מצרכי הצבא, ממשימותיו (גם בעומק וגם בתחום הפעולות המיוחדות).

במהלך המלחמה היו הבלחות של קרב משולב יעיל, אך הן היו נדירות. דוגמה

² הרמטכ"ל לשעבר שאול מופז, שפיקד על סיירת צנחנים במלחמה, הופתע לשמוע בריאיון שערך עמו בר־יוסף שחיל האוויר לא תקף את השיירה, שכן היה משוכנע שכך היה (בר־יוסף, 2021, עמ' 415).

בולטת היא קרב ואדי מבעוק ב-14 באוקטובר. "בסביבות 10:30 החל טור שריון ומשאיות של חטיבה 3 המצרית להתקדם. טנקים מחטיבה 401 וכוח צנחנים מגדוד 202 בלמו אותם על הקרקע וחיל האוויר ביצע נגדם 69 גיחות" (בר-יוסף, 2021, עמ' 269). היה זה קרב משולב קלאסי בשני מוקדים שבמהלכו השמיד גדוד השריון 46, בפיקוד סא"ל דוד שובל, את עיקר החטיבה ולצדו בצומת "נווה" "יורה" סגרו מג"ד 202, סא"ל דורון רובין, ומ"פ ג, סרן דורון אלמוג, מעגלי אש ביעילות ופגעו בטנקים ורק"מ רב (שמש, 2005, עמ' 129-130).

דוגמה אחרת היא "מבצע "קינוח" לכיבוש החרמון בלילה שבין 11 ל-22 באוקטובר. "מבצע "קינוח" כבר זכה לתיאורים לא מעטים, אך רובם התמקדו בכיבוש "העיניים של המדינה" על ידי לוחמי גולני. תשומת לב פחותה קיבל מבצע ההטסה של לוחמי הצנחנים של חטיבת המילואים 317, אף שהיה אחד המבצעים המורכבים ביותר במלחמה ובוצע בהצלחה מלאה" (בר-יוסף, 2021, עמ' 322). במהלך הקרב הפעילו המג"דים אלישע שלם וחזי שלח סיוע אש (ארטילרי ואווירי) יעיל וקרוב ובמקביל הצליח החיל לבודד היטב את זירת הפעולה (שלח, 1988, עמ' 11). "אבל בסופו של דבר הכמות והיעילות של הסיוע האווירי לכוחות הקרקע היו תלויות בגורם אחד בלבד - איום הטילים" (בר-יוסף, 2021, עמ' 352).

המחבר ציין בספרו כי "עליונותו של הטייס הישראלי על עמיתו המצרי או הסורי לא הוטלה בספק לרגע אחד לאורך המלחמה, אבל בניגוד למלחמות קודמות שבהן לעליונות הזו הייתה חשיבות קריטית, ב-1973 היא הייתה בעלת חשיבות משנית. עיקר המאמץ של חיל האוויר היה צריך להיות מכוון לסיוע לכוחות הקרקע. הימים האחרונים של המלחמה הוכיחו היטב את יכולתו לעשות זאת, אבל רק לאחר שהוסר האיום של סוללות הטילים. מאות הגיחות שביצעו מטוסי הקורנס והעיט לאחר כניסת הפסקת האש הראשונה לתוקפה סללו את הדרך להתקדמותן המהירה של אוגדות 162 ו-252, לכניעתם של אלפי חיילים מצרים ולכיתור מלא של הארמיה השלישית. בכך מילא חיל האוויר את התפקיד שיועד לו מלכתחילה, כמי שיהפוך קרבות הבקעה קשים לקלים יותר ואת הניצחון במלחמה למהיר יותר" (בר-יוסף, 2021, עמ' 342). רוב המלחמה זה לא קרה וכוחות היבשה נאלצו להסתדר לבדם.

הלקח לימינו אלו כפול. ראשית, יש לוודא שהחיל אכן שותף עוד במהלך האימונים וכתבת התורה לקרב היבשה, ושהאימונים כוללים שילוביות ושותפות של החיל (בדגש על מתן סיוע אש והכוונת מטוסי קרב), שכן "נלחמים כמו שמתאמנים". שנית, נוכח איום הטק"א האפשרי במערכה הבאה (עין דר, 2020, עמ' 60), על כוחות היבשה לפתח יכולת פעולה עצמאית, כי יהיו מקרים שבהם הסיוע של חיל האוויר, ששופר כלקח מהותי מהמלחמה, פשוט לא יגיע.

קבוצות הלמידה: במלחמה הבאה יהיו הפתעות לא צפויות. למרות שחיל השריון ידע על הימצאות טילי הנ"ט (סאגר) בידי צבאות סוריה ומצרים, הוא הופתע מאיום זה באופן ניכר. כך אירע לחיל האוויר ביחס למערכות הטק"א הסובייטיות, אף

שהיה ידוע למפקדיו כי צבאות האויב הצטיידו בהם. הפתרון של טייסות הקרב היה בהקמת קבוצות למידה שליבנו סוגיות מבצעיות ונתנו להן מענה. בטייסת 107, למשל, הוקם בראשית המלחמה באופן ספונטני פורום טייסים ונווטים שכונה "החברה הגבוהה".

בכל לילה התכנס הפורום "לדיונים בלתי פורמליים שבהם אותרו ולובנו בעיות והוצעו פתרונות, הן בתחום המבצעי והן בתחום המנהלי. להערכתו של מפקד הטייסת, פורום החשיבה הזה היה "כלי הלחימה החשוב ביותר". הטנקיסטים בסיני, שהופתעו מטילי הנ"ט בפרוץ המלחמה, למדו במהירות שהעלאת אבק בזחלי הטנק היא אמצעי יעיל להעלים את המטרה ממשקפתו של מפעיל הטיל. הם העבירו את הפתרון מחבר לחבר, וכך בתוך ימים התמסדו בצורה מהירה תרגולות שסייעו לפתרון הבעיה. תהליכי הלימוד של טייסי חיל האוויר היו דומים" (בר־יוסף, 2021, עמ' 365). דוגמה לתהליך חיובי כזה ניתן לראות במסמך לקחים שהפיק במהירות מג"ד 101, סא"ל אבי בלוט, מלחימת גדודו בראשית מבצע "עופרת יצוקה". מסמך זה הופץ למפקדי כוחות אחרים שפעלו ברצועה והיה עבורם שימושי (אריאלי, 2009, עמ' 14).

ישנה חשיבות גדולה לעיבוד ולימוד של לקחים מבצעיים במהלך הלחימה. מנגד, כפי שציין בר־יוסף, הם אינם יכולים להוות תחליף לתהליך ניתוח ועיבוד לקחים מוסדי סדור.

בר־יוסף הוציא מתחת ידו ספר קולח, מרתק לקריאה עם שורה של מסקנות מטרידות בנוגע לתפקוד חיל האוויר בקשה שבמלחמות ישראל. כאמור, אין במחקר בכדי לגרוע מגבורתם הרבה של לוחמי ומפקדי החיל בקרבות הקשים, או מקביעתו של מפקד החיל, אלוף בני פלד, כי למרות היקף הנפגעים הרבים שספג החיל במלחמה הוא התמיד בביצוע משימותיו המורכבות והקשות, משום ש"את המנגינה הזו אי אפשר להפסיק, מוכרחים להמשיך לנגן" (זאבי, 1974, עמ' 42).

אך השאלה העיקרית שהוא מעלה היא מדוע ניתק החיל מן המסילה של מטרות המלחמה של כלל צה"ל, ופעל במהלך רובה כשהוא עסוק בתקיפת יעדים שבינם לבין המערכה הכוללת יש קשר רופף היא שאלה מטרידה. על כן עלינו ללמוד היטב את מחקרו של בר־יוסף, להביט באמת הזו נכוחה, ולפעול כדי למנוע ממצב זה להישנות.

התיאורטיקן והפרשן הצבאי הבריטי באזיל לידל־הארט טען כי ערכה של ההיסטוריה כתמרור הדרכה הוא מוגבל, כי אף שיש בה כדי לסמן כיוון נכון, הרי שתנאי המציאות העדכנית משתנים. "לעומת זאת, ערכה של ההיסטוריה כתמרור אזהרה הוא ברור הרבה יותר. ההיסטוריה יכולה להראות לנו ממה להימנע, גם אם אינה מלמדת אותנו מה לעשות" (לידל־הארט, 2019, עמ' 17).

המלחמה הבאה שבה ילחם צה"ל, ובכלל זה חיל האוויר, תהיה בסבירות גבוהה מערכה רב־זירתית, ובניגוד למערכה ב־1973 היא תכלול איום משמעותי על העורף

הישראלי. סביר גם שחיל האוויר יידרש להיאבק במהלכה על העליונות האווירית (עין דר, 2020, עמ' 60). גם במערכה זו התפקידים שיוטלו על החיל, שהוא הגמיש, הוורסטילי ובעל המענה המהיר ביותר שברשות צה"ל, יהיו קריטיים ליכולתה של ישראל לנצח בה. בכדי שנוכל לעשות כן על צה"ל, כמאמר הרמטכ"ל אביב כוכבי, "להשתנות כדי להקדים את האויב" (כוכבי, 2020), ולנהל מערכה שבה התזמורת שהיא צה"ל מנגנת מנגינה אחודה, קוהרנטית, ומבלי שאחד הכלים, ובוודאי לא כלי מרכזי כל כך, מנגן מנגינה משלו.

רשימת המקורות

- איילנד, גיורא (2018). **לא נרדם בלילות**. ידיעות ספרים.
- אריאלי, גיל-עד (יוני 2009). "הלמידה תוך כדי הלחימה ב'עופרת יצוקה'". **מערכות**, גיליון 425, עמ' 12-21.
- זאבי, תמר (דצמבר 1974). "מוכרחים להמשיך לנגן...". **בטאון חיל האוויר**, גיליון 95, עמ' 42-45.
- כוכבי, אביב (22 בדצמבר, 2020). "הרצאת הרמטכ"ל בכנס המכללות הצבאיות", **מחנה דיין**.
- לידל-הארט, באזיל הנרי (2019). **מדוע איננו לומדים מההיסטוריה**. מודן ומערכות.
- עין דר, אמנון (אוקטובר 2020). "עליונות אווירית: השליטה בשמיים - צורך חיוני לצבא מנצח". **בין הקטבים**, גיליון 28-30, עמ' 43-60.
- פינקל, מאיר (2018). **הרמטכ"ל**. מודן ומערכות.
- שלח, חזי (27 בספטמבר 1988). "ספינקס ללא חידה". **מעריב**, עמ' 11.
- שמש, אלישיב (2005). **בהם יותר מכול**. משרד הביטחון.